

י. ל. פריץ

(40 שנה למותו)

מאת י. ליכטנברג

גישים בחלק ה"מעשיות" של פריץ, מהן הכתובות בסגנון פאנטאסטי נאוד ומש" פיעים כסיוט מזעזע. כאן אנו נושמים את המוסר שמטיפוח העשיות, את הדין-תורה של סוסה, את שיהתו של דג בינו לבין עצמו, את התפלספותו של עגל (קל וחומר של עגל"), את הלומה של שושנה בהקיץ ("שושנה"). כאן רואים כמה צר המקום למחשבה ולדמיון של פריץ בתחומים הצרים, התיאוריים של חיי יום-יום. אנו רואים כמה הוא אהב את הבלתי-מצוי. את החלום... מה הן המעשיות הללו? אליי גוריות? שירים בפרוזה? פואמות קטנות? פאנטאסיות? הכל משמש כאן בערבוביה. ואולם פריץ המספר יש לו צורה משלו, אם "המשולח", "מנדל בריינס", "ליל זוועה" וסיפורים אחרים קרובים לטיפוס הנובילה, הרי "מי אנוכי", "מה היא נשמה?", "הבטלן המשובע" הם מחזקים פסיכולוגיים, שיש להם תכונה פרצית מובהקת. אתה מוצא כאן את התשוקה הפרצית האמיתית לסיבוכים ולנפתולים, אך תשוקת-המשהק שלו ברו ובתעלומה היא גר-גשת יותר משהיא פלאסטית. את הכפי לזת של ה"אני", דיאלקטית ומוחית, אתה מוצא ביהוד כסיפורו של פריץ "מי אנוכי?". לא שאלת היחיד הוא כי אם שאלת רבים, שאלת כללי. עירי-נית, פריץ לא ראה לפניו אישים, כי אם ציבור, ובעיקר את הציבור החי את חינו המופשטים, חיי הרוח שלו, חיי אמונה או כפירה. על כן רוב הנפשות כאן הוגות, מתפלספות, תחת לבטא את הרגש העידום. ב"הבטלן המשובע" רקום עדיין המונולוג בדיא-לוג, אחר כך הם נפרדים זה מזה, אתה שומע לרוב דיאלקטיקה, במקום דקות פסיכולוגיות — סכימות ופארארוכסיים. פריץ הוא אמן יהודי-שיח בספרותנו, ולא בלבד "הוא והיא" (שיחות ורמזים, לאור ירח, בחורשה), אלא גם המערך כונים הקצרים "בשפל", "בנים", "חתן וכלה", "אמנון ותמר", יותר משיש לראותם כמחזות יש לראותם כסיפורים דיאלוגיים מוצלחים. גם בסגנון הריאלי לא הוא מוכיח משהו מסתורי, מר-מן, אף בדראמות שלו אין פריץ נזקק לגיבור מרכזי. אין לו צורך ביחיד, בהשפעת המשורר והדראמטורג הפולי-ני סטאניסלאב ויטפאנסקי יצר את הדראמה הסמלית, אשר בה הגיבור הוא ההמון, הציבור, לא היחיד. במקום נפשות פרטיות — הלך-רוח כללי, גם המהזות האלה הם בעצם אפיזודות, אולם היסוד המוסיקאלי-ציורי מרווח אותם אימפרסיה מפליאה, כזאת היא הדראמה "חורבן בית צדיק", המשמ-שת סמל לחורבנה של אמונה גדולה ההולכת וכבה לאט לאט במשך הדורות. זוהי מעין פאנטאסיה דראמטית, שעל כולה חופף משהו אנטי-מייתי. חסרה בה ביצירה זו נשמת החיים האמיתית, רק הדיאלוג הדראמטי, או יותר נכון, הדיאלוג הלירי, יש לו נשימה חפ-שית, לעננה, חיה.

אפוא יאונה של שירה, להט של חזון אתה מוצא בסיפורי החסידים של פריץ, פרץ החיז לפנינו את העולם של החסידות, וציוריו מהי החסידות הם ציורי תרבות גדולים, אתה מוצא כאן הרבה מן ההווה ומן המעשים של עולם החסידים, אף כי המשורר מלווה אותך בשפעת חומו הוא, "רבונו של עולם, רצה אני להיות בשבע מדורי גיהנום עם פושעי ישראל מלהיות יחידי בגן-עדן" — זוהי ההתלהבות של הדביקות החסידית, השלשלת המרתקת איש עם אחיו עד לבלתי הפריד.

בינתיים גמלה אצלו יראת הכבוד בפני העממיות עד לידי התלהבות ומספר המעשיות הפשוט נעשה לצייר-אידי-לית, הארמוניה מופלאה, השוררת לעי-חיים רחוקות בין החוכן והצורה, יש למצוא בסדרת הסיפורים "מפי העם", כאן נתגלה פרץ האפיקן במלוא עוזו ותפארתו, הנה הסיפור "למראשותיו של גוסט", אגדה כתובה באותה לשון צבעונית ובחירה, עממית ואינדיווידואלית כאחת, שהיינו פוגשים אותה אצל פריץ קודם לכן, אלא שבסיפורים "מפי העם" הגיעה למדרגה העליונה שלה. כאן גם הדמיון המשעשע, גם הדיקור ראטיביות של הקיום הרחבים ואף הניגון המיוחד של פרץ הגיעו לשיא השלמות. בכל ציורי הנפשות אשר בסיפורים האלה מביא פרץ לידי גילוי את כוחה של האישיות, של הרצון העילאי העליון לכיבוש היצור, הנפ-שות, שהגשים כאן המשורר, כולן יש להן אינו תשוקה, שלה הן מקריבות את שאר התשוקות, משהו היקר להן כחיים, כאושר, לא הערך האובייקטיבי ותמשי של הקדושה חשוב כאן, אלא להיפך, האדם מעלה את המצוה ומתע-לה לא על ידי המעשים הגדולים שהוא עושה, אלא על ידי המכשולים הגדו-לים, שהוא מתגבר עליהם... הסיפורים "מפי העם", ככל ספרות עממית, משמשים במידה ממשית מסוימת מקור היסטורי לחייו הממשיים של העם, אמונתו והמיתות, אך קודם כל לחייו הרוחניים, למנהגיו המוסריים.

לעומת מנדלי המחובר לקרקע פריץ הוא הדמות הרוחנית בספרותנו. מנדלי הוא הראשית, העיקר, המסד והטפחות של הספרות העברית, פריץ — נקודת-השריפה שלה, חותמו של מנדלי מעיר-גל-מתוסב, סגור באחדותו, חותמו של פריץ מבהיק ונוצץ מעברים. מנדלי הוא כולו בהירות, כולו עשוי מקשה אחת, פריץ יש בו מן הגמגום, ממלמול נעורים, משהו מדמדומי בוקר, לעולם אין לראות בו את הקבע, את הבסיס האיתן, המוצק, כאחד אביר חי בו מין צמאון תוסס של הרוח, שאיפה, כמעט תאווה, לנסות הכל, מבחינה אפית אין פריץ מאונס כמנדלי, קפאון הרצון נמוג כאן בתשוקה הזורמת, כאן נוסף אותו הנופך של שמהת המספר, של ההפלגה המשכרת, של קלות ההרצאה

המשעשעת. אין פריץ קומץ שפתי בהוקה, כמנדלי, כדי שלא לגלות ברטט הנשימה את תשוקת העינוי, שבה הוא ממלא את המתחנות, אין פריץ מסתור מאחורי העברים; אדרבא, טכניקת הסיפור שלו טעונה תמיד התי-רגשות, בחינת חומר-נפץ גלוי, הפרזה נראית בעליל, כנפי שירתו היו תמיד מפרפרות והומות, מפרפרות ופורצות למרחקים, כדבורה זו ינק מכל ציץ, כפקע באביב נפתח ושלח את ניהותו לקראת כל קרן-שמש... מה לא עשה רושם על פריץ, מה לא הפרה את רוי-חו? מאיזה פרח-אידיאה, אשר את מיצו ינק, לא הופרה, כאותה הדבורה? נסחוף נסחף אחרי כל התנועות החד-שות בחיים ובספרות, ריח ההשכלה הרחיב את מושג ההשכלה, ויותר מ-עסק ביהודי הטיפוסי עסק בסביבה שבה חי היהודי, ומן ההשכלה עבר אל אויבה של זו, אל החסידות, מבקרים של הבלי העולם הקדומים נעשה למג-לו של היופי הקדמון, הרומאנטי.

ואולם ההשכלה והחסידות, הביקורת והרומאנטיקה אינם שני הקצוות היח-דים של יצירתו, עוד יש בה משהו אינדיווידואלי, סגנון אציל, יחד עם משהו עממי, כללי, הוא ידע את שפתם הפשוטה, הגרעינית של העבליים ובע-ליהעגלה, את הקללות והחרפות של רוכלות-הטוק, אך יחד עם זה ידעה לו לשון הוזהר, שפת הקבלה, הרמזים השגונים, הקצרים, הנאצלים של המקור בלים, הלוטמים והצדיקים, ביצירותיו מצאו הד המוטיבים השונים: הסוציא-ליים והפסיכולוגיים, הדתיים והפילוסו-פיים.

אכן, פריץ משורר הדיסונאנסים, הנרי גודים, ההפכים, הוא גופו כאילו מסמל את פרשת-הדרכים של הרוח העברי והתרבות העברית, על כן מתגלה לו תמיד העולם במצב דינאמי ומעולם לא במצב סטאטי, הכל נתון אצלו תמיד בתנועה בלתי-פוסקת, מתרומם ויורד, עולה ושוקע הליפור, ומכאן סכום החיים העצום הממלא את סיפורי פריץ בכללותם, גם הדברים, גם הטבע מס-ביב חיים וסוערים והנפש אינה יודעה מנוחה לעולם, כמעט בכל יצירותיו הולם הלב הולם אהד עם לבות רבבות, יתר על כן, פריץ בסיפוריו מותח ומלי-היב את עצמו, כדי למתוח ולהלהיב את הקורא, שלא כמנדלי הוא צוער, כביכול, בראש מתוך תשוקה להטעים את קולו בהפלגת המסופר.

לא אידיאה אחת ניצנצה, לא סינתי-זה אחת, שתעתה על האופק הרוחני של סביבה שלמה, שפרץ נתן לה דמות והנשימה הנשמה אמונתית, אך עם כל היות פריץ אה ורע לכל הנועה ברוב היהודי, אין לכל יצירותיו בדרך כלל עם האקטואליות ולא כלום, אין הן מתכוונות אלא להגשים את האידיאה הנעלה מבחינת הנצח, הנושא הוא לו רק בבחינת אמתלה וחומר, ואולם התשוקה האמיתית היא חזירת הדבר-רים ביקוד לזוט — פורקן הרגש.

כי פריץ נשא קודם כל את נפשו אל הרייתמוס, נשמת היצירה, "כל הער-לם כולו ממר, הכל משוררים והכל ממרים... כל נשמה שבגוף היא קול גינה" — ככה תופס פריץ את החיים, את האמת העמוקה ביותר מביע הני-גון! הוא מפכה על קיזקע לבות האנ-שים, אוקיינוס שמתחן לאדמה, אשר המייתו ממלאת את חיי הרגש שלנו, אשר הגיאות והשפל שלו מוסיפים קצב להיינו, אוקיינוס לאין חקר, קד-מוני בטבע האדם — ונעמה זו של מוסיקת הרגש היא המשווה אופי אהי-תי של הלך-רוח לביטוי הלירי ופוש-ת ממנו את הלבוש הנשמי, ניגון זה, ניגון הלב החי והממעפע במסתרים, הוא הקודם אצלו תמיד את מבנה הרע-יון, הוא המפעם את כל דבריו, הוא פשוט משחק האיתנים כנשמה הזאת, המתפרץ בעצמה נזאת של יסודות אמוציונאליים, עד כי תודעת היוצר לא תמיד יש בכוחה להשתלט עליה.

בתקופה הראשונה ליצירתו עדיין נמד-שכים הוטים המקשרים את אבי הספ-רות האינדיווידואלית-פסיכולוגית עם ציור ההווי מבית-מדרישו של מנדלי, אך גם כשהשתמש פריץ באותו חומר-החיים, שממנו צר מנדלי את סיפור-סיו, הרי חדר לעומק מהותו בדרכים פחות מוגיעים, הוא ידע לסול לעצמו דרכי-עקיפין, נתיבי-רוח קצרים, ולא נשא על גבו את סבלו של ה"חומר", כי אם את האידיאה שלו, ואף בסיפור-רים מסוג "בונצ'ה שותק", "מסיפורי-יוהנן המלמד", "האשה מרת הנח" — הריאליזם של פריץ הוא פנימי יותר, פסיכולוגי, פרץ הגדיל את הגלריה של טיפוסים, בהכניסו את פרצופי המון העם והנשים, אך גם כשהוא מתנה את תלואת העם הפשוט עם כל החצו ורח-קו אין הוא מתעלם מנדנודי הרגש, בכל שולטת אתמוספירה המה, רוויה יסודות של ארטיזם מסוגן, יחד עם מומנטים של אי-מנוחה, פריץ מסתכל בחיים העוברים ורואה את זעזועיהם הדקים מן הדקים, ואף על פי כן כמעט שאין אתה מוצא אצל פריץ תיאור-נקי הרצוף של החיים, ללא כל סטיה אל פאנטאסטיקה או אל חסנתות, לא אידי-אות פיוטיות, כי אם הקרניות לרוב, פעמים עד כדי הפשטה, הריפות אנא-ליטית, כי זה דרך הכשרון הנוטה לאינטלקטואליות ודיאלקטיקה, הנותן את היתרון למושגים מרוחקים של השכל ויש שהוא מגיע לאתמוספירה קלושה, דלת-אוויר ופעולתו נותרהקת מאורח פעולתה של הטבע, ואולם לפי-נינו עושר של מוטיבים, התגלויות לאין מספר, כולם אוישיים, יומיומיים, ואף-על-פי-כן מוגשמים באורח מיוחד במינו, כעין ברק של רוחניות חופף עליהם תמיד.

נשימה עזק של רומאנטיקה אנו מרי-